

Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754)

İlhami DANIŞ¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İlhami Daniş (Dr. Öğr. Gör.), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: idanis@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3886-2039

Başvuru/Submitted: 07.04.2021 • **Kabul/Accepted:** 08.05.2021 • **Online Yayın/Published Online:** 02.06.2021

Atıf/Citation: Daniş, İlhami. "Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754), adlı eserin tanıtımı. *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 1 (2021): 481-486. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.935011>

Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar başlığı ile I. Mahmud ve dönemini ele alan bu eser, altı yıllık uzun ve meşakkatli bir sürecin sonunda okuyucusuyla buluşan bir çalışmadır. Hatice Aynur'un hazırladığı eserin çıkış noktası, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ayosafya Müzesi Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumunun destekleri ile 26-27 Eylül 2014 tarihlerinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul Şehir Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesinin ortaklaşa düzenledikleri "Lalenin ve İsyanın Gölgelediği Yıllar: I. Mahmûd Dönemi (1730-1754)" adlı sempozyum olmuştur. Sempozyumun ve kitabın temel odak noktasının gölge kavramı olduğu görülmektedir. Bu gölge kavramı, I. Mahmud dönemi öncesi yaşanan olayların parıltısının ama aynı zamanda ızdırabının tarihyazımına etkisini ifade etmektedir. Parıltısı şüphesiz 1718-1730 yılları arasını kapsayan ve ismini Ahmet Refik Altınay'dan alan Lale devrinin ihtişamından gelmektedir. Lale devri, siyasette sivil bir reform ve yenileşme sürecini ifade ederken, sanatta, mimaride, edebiyatta ve gündelik yaşamda zevk ve eğlenceyi temsil etmektedir. Ancak bu parıltılı yılların sonu bir o kadar hüznü ve ızdıraplı olmuş, Patrona Halil'in başını çektiği isyan neticesinde Sultan III. Ahmed, Lâle Devri'nin en önemli ismi olan sadrazamı ve damadı Nevşehirli İbrahim Paşa'yı sarayda öldürüp cesedini asilere vermek zorunda kalmıştır.

Eser, I. Mahmud dönemini dört ana tema üzerinde ele almıştır. Bu dört bölüme ilaveten 2. ciltte geniş bir ekler kısmı yer almaktadır. I. Mahmud'a dair ilk kısımda dönemin siyasi

ve askerî olayları “I. Mahmud ve Döneminin Kısa Panoraması” başlığı altında Abdülkadir Özcan tarafından kaleme alınmıştır. Makalenin başlığında da belirtildiği gibi 1730-1754 yılları arası döneme dair kısa bir panorama sunulmuştur. Patrona İsyânının etkilerinin oldukça kısa sürede ortadan kaldırılması, İran’la ardından Rusya ve Avusturya ile yaşanan savaşlar ve devletin yaşadığı buhrana rağmen bu savaşlarda yaşanan başarılar makalenin ele aldığı temel hususlardır. Abdülkadir Özcan, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun en başarılı yıllarının I. Mahmud döneminde yaşandığını belirtir. Öncesinde yaşananlar ile saltanatı sonrası Ruslara karşı yaşanan büyük hezimet de bu yargıyı destekler niteliktedir.

I. Mahmud dönemine dair siyasi olayların ele alındığı bu giriş makalesinden sonraki kısım edebiyat, biyografi, saray ve toplum, kütüphaneler ve kitap, mimari dönüşümler başlıkları çerçevesinde ilerlemektedir. “Sultan I. Mahmud’un Cülûsuna (1143/1730) Yazılmış Şiirler: İnceleme” başlıklı makalede eserin editörü Hatice Aynur ve Fatma M. Şen, devrin şairlerinin hissiyatlarını yansıtmaktadırlar. Saray’ı, İstanbul’u ve sakinlerini derinden sarsan Patrona Halil İsyânı sonrası yeniden nizamın ve sükûnetin tesisi, övgünün ve bunun ifade edildiği cülûs şiirlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bir kısmı doğrudan Saray’a takdim edilen bu şiirler, Fâsihi, Ahmedî, Kâşîfî, Mâhirî ve Hâkî gibi isimleri ve yazdıkları cülûs şiirlerinin sayıları tablo şeklinde verilen altmış bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Şiirler, döneme önemli bir perspektif sunmaktadır; isyanın ve asilerin ortaya çıkardıkları kargaşanın bertaraf edilmesi (fitne def’ oldu cülûs eyledi Sultân Mahmûd), yeni hükümdarın Allah’ın bir lütfu olarak gönderildiğine işaret eden cülûs tarihinin ayetlerle teyidi ve nizâm-ı âlemin tesisi, şiirlerin ana temasını oluşturmaktadır. Şiirler, Patrona İsyânının imparatorlukta özellikle payitahtta oluşturmuş olduğu bunalımı ve bu bunalımı ortadan kaldıracak yeni kurtarıcıyı bariz bir şekilde yansıtmaktadır.

Buldu bir şâh-ı kerîm âkıbet Mahmûd ile

Taht-ı âlî-baht-ı Osmânî yine hüsn-i nizâm

Tarihsel olarak 1402 Ankara Savaşı’nın bıraktığı olumsuz izlerin bir benzeri belki de bu dönem için de geçerlidir denilebilir. I. Mahmud tıpkı Çelebi Mehmed gibi imparatorluğu bir buhranın eşiğinden çıkaran bir kurtarıcı olarak şiirlere konu olmuştur.

Tam da bu noktada yeni padişahın son dönemlerinde halkın algısının nasıl değiştiğine işaret eden Zeynep Aycibin’in “Sultan I. Mahmûd ve Dârüssaâde Ağası Moralı Beşir Ağa” adlı makalesi dikkat çekicidir. Dârüssaâde ağası olarak geniş bir nüfuza sahip olan Moralı Beşir Ağa’nın yolsuzluk ve şiddet olaylarının merkezinde olması, günlerce süren yangınların müsebbibi olarak görülmesi ve tüm bu olaylardan Sultan Mahmud’un bî-haber olamayacağına dair halk nezdinde oluşan inanca dair süreçler, Osmanlı tarihçileri Ahmet Resmî Efendi, Derviş Abdullah, İzzî ve Şemdânîzâde Fındıklılı Süleymân Efendi ile dönemin tanıklarından İngiltere büyükelçisi Sir James Porter’in gözlemleri üzerine ele alınmaktadır. Makalede özellikle Şemdanzade’nin temkinli yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Beşir Ağa’nın çukadarlarından Çerkez Rahtvan Hasan’ın Üsküdar kadısı Fâzıl Süleymân Efendîzâde Nu’mân Efendi’ye Üsküdar Mahkemesi’nde hakarete bulunması, hatta darp

etmesi ve bu olaylardan sonra Nu'mân Efendi'nin evinin kundaklanarak yıkılması kadı ve bir kızının yıkıntı altında kalarak hayatlarını kaybetmesi çarpıcı bir olay olarak makalede vurgulanmıştır. Moralı Beşir Ağa'nın ölümüne "hâin-i dîn ü devlet" diye tarih düşüldüğünü not etmek gerekir.

Eserin ikinci bölümünde "Saray ve Toplum" başlığı altında dört makale yer almaktadır. Tülay Artan'ın "I. Mahmûd Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri: Temâşâ, Tefekkür, Tevakkuf ve "Şehr-i Sefâ"' makalesi I. Mahmud döneminin rûznâmeleri üzerine inşa edilmiştir. Makalede, rûznâmelerden yola çıkılarak Boğaziçi ve Haliç eksenindeki seyr ü temaşa, yaz eğlenceleri, sazlı ve sözlü eğlenceler ve Sultan I. Mahmud'un yirmi dört yıllık saltanatındaki mekân ve eğlence tercihleri, Gökusu Sarayı'nın bu eğlencelerdeki konumu, kadınların görünürlüğü (burada bahsedilen Saray kadınlarıdır) özellikle temaşa kavramı ekseninde oldukça detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

"I. Mahmûd Döneminde Edebî Kültür" başlıklı makalede Hatice Aynur, Sebkatî mahlasıyla Arapça ve Türkçe şiirler yazan I. Mahmud'u hem şair hem de şairleri himaye eden kimliği ile ele almaktadır. Rusya, Avusturya ve İran ile süregelen savaşlar için kaside yazıp Allah'tan yardım dileyen I. Mahmud'un şiirleri Hatice Aynur'un ifadesiyle gün ışığına çıkmayı beklemektedir. Bu makalede I. Mahmud'un dinlediği kitaplar (bunlar arasında en çok dinlediği eserlerden biri de Tiryaki Hasan Paşa'nın kahramanca mücadelesini anlatan Gazâvât-ı Tiryakî Hasan Paşa'dır), Fatih Camii'nde Sahîh-i Buhârî okumaları, himaye edilen müellif ve şairler, III. Ahmed döneminin devamı mahiyetinde edebiyat ve kültür hayatının sürekliliği, eser ve örnekleri ile ele alınmaktadır.

I. Mahmud döneminin edebî kültürü Harun Korkmaz'ın "I. Mahmûd Devrine (1730-1754) Ait İki Fasil Mecmûası" makalesinde yirmi sekiz mecmua arasından seçilmiş Ebûbekir Ağa'nın Fasil Mecmuası ile sahibi/mürettibi belli olmayan bir fasil mecmuası üzerinden detaylandırılmaktadır. Fasil mecmualarından renkli ve süslü sayfaların da yer aldığı makalede dönemin musiki repertuarına önemli bir perspektif sunulmaktadır.

Fasil mecmuasının hemen akabinde Ersu Pekin "Hızır Ağa'nın Çalgıları: Tefhîmü'l-Makâmât'ın Resimlerini Okuma Denemesi" makalesinde Tefhîmü'l-Makâmât'ta yer alan dönemin çalgılarının resimleri, detayları, Avrupa'daki örnekleriyle karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmaktadır. "Saray" tarafından gelen istek üzerine kaleme alınma olasılığının yüksek olduğu bu eserde, Osmanlı sarayına getirilen bu çalgılara dair resimli anlatımla oldukça detaylı bilgiler verilmektedir.

Eserin üçüncü bölümü "Kütüphaneler ve Kitaplar" başlığını taşımaktadır. 7 makalenin yer aldığı bu kısım, İsmail E. Erünsal'ın, "I. Mahmud Devri Kütüphaneleri" makalesi ile başlamaktadır. Erünsal, İstanbul ve İstanbul dışında yaptırılan kütüphanelerin sayı ve niteliği bakımından bu dönemi, Osmanlı kütüphaneleri ve kütüphaneciliği için altın çağ olarak tanımlamaktadır. Bunda, I. Mahmud'un kitaba duyduğu merakın etkisi büyüktür. Bu merak sayesinde Sultan Mahmud, İstanbul'da Ayasofya, Fatih ve Süleymaniye Camileri ile

Galatasaray Kütüphanelerini kurmuş, Fatih döneminde kurulan Topkapı Saray Kütüphanesini zenginleştirmiştir. Dârüssaâde Ağası Hacı Beşîr Ağa'nın İstanbul, Medine ve Zîştovi'de kurduğu kütüphaneler dışında I. Mahmud döneminin diğer devlet ricali de bu dönemin ruhuna uygun olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı şehirlerinde (İzmir, Erzurum, Amasya, Aydın, Urfa, Girit, Filibe, Yozgat vd.) çok sayıda kütüphanenin kurulmasına vesile olmuşlardır.

İsmail Erünsal'ın ele aldığı I. Mahmud dönemi kurulan kütüphanelerden biri olan Ayasofya Kütüphanesi'ni Yoichi Takamatsu, "I. Mahmud Döneminde Ayasofya Kütüphanesi ve Koleksiyonu" başlıklı makalesi ile ele almaktadır. Kütüphanenin yazma kataloglarını ve kitaplara düşülen notları inceleyen Takamatsu, makalede, kütüphanedeki eserlerin türlerine, bu türler içindeki önemli eserlere, eserlerin kimler tarafından kütüphaneye vakfedildiğine (padişah mühürleri arasında I. Mahmud'dan sonra en çok rastlanılan hükümdar II. Bâyezid'dir) ve eserlerin dillerine dair bilgilerin yanı sıra makalenin son kısmında, eserlerin konularına göre sayılarını içeren bir tablo ile kütüphane kataloğunun mukaddimelerine yer vermektedir. Ayasofya ile ilgili diğer makale ise Filiz Yenişehirlioğlu'nun "Geleneğin Devamı: Ayasofya I. Mahmud Kütüphanesi Çini Süsleme Programı" adlı çalışmasıdır. Çoğunlukla İznik çinilerinden oluşan kütüphane süslemeleri Yenişehirlioğlu'nun fotoğraf çekimleri ile kütüphanenin bölümlerine göre tasnif edilip ele alınmıştır. Kütüphanede devrin en kaliteli çinilerinin kullanıldığı ve bu sayede okuyucunun değerli kitaplarla buluştuğu bu mekânın görsel estetik açıdan da okuyucuda iz bırakması amaçlanmıştır.

Kitapların en önemli öğelerinden olan cilt ve tezhip ekseninde ilerleyen Zeren Tanındı'nın "Kitap Sanatında Gelenek ve Yenilik: I. Mahmud Dönemi" makalesinde aynı zamanda hattat olan I. Mahmud'un murakkaları, laleye olan düşkünlüğünün kendisine takdim edilmiş eserlere yansımaları, dönemin nakkaşlarının eserleri (Levnî, Nakkaş İbrahim ve Abdullah Buhari), sanatlı kitaplardaki portreler (Rafael Manas'ın portreleri), dua kitaplarında yer alan tezhipler ile Mekke ve Medine tasvirleri, özellikle Kur'an-ı Kerim'lerdeki tezhipler ve cilt tasarımları örnekleri ile anlatılmaktadır.

Elaine Wright ve Elizabeth Omidvaran'ın "An Album for Mahmud I in the Chester Beatty Library" adlı çalışmalarında Dublin, Chester Beatty Kütüphanesinde yer alan ve I. Mahmud için hazırlanan albüm, içindeki tasvirler, hatlar ve tezhipler bağlamında ele alınmaktadır. Albümde Mekke, Medine, Kudüs ile Selimiye Camii'nin minyatürleri yer almaktadır. Makalenin sonunda albümdeki tüm tasvirler metin transkripsiyonu ile birlikte verilmektedir.

İrvin Cemil Schick, "I. Mahmud Döneminde Hat Sanatı" adlı makalesinde kitabeler ve eserlerden yola çıkarak I. Mahmud döneminin talik, sülüs ve nesih hatları ile yazılmış eserlerini, hattatları ve görselleriyle birlikte ele almaktadır. Talik hattı hususunda Kâtibzâde Mehmed Refî ile Veliyyüddin Efendi'nin eserlerine daha detaylı bakan İrvin Cemil Schick, dönemin sülüs ve nesih hattatlarını ise Hafız Osman ekolünden gelenler ve gelmeyenler şeklinde iki kapsamda ele almakta ancak bu dönemin nitelik bakımından diğer dönemlere göre bir farklılığı olmadığını vurgulamaktadır.

Eserin hem birinci cildinin hem de üçüncü kısmın son makalesi ise Orlin Sabev'in "I. Mahmud Döneminde Müteferrika Matbaası" adlı çalışmasıdır. İbrahim Müteferrika'nın çalışmalarının I. Mahmud döneminde de teşvik edildiği hatta matbaaya kağıt temini için Yalova'da kağıt imalathanesi kurulduğunu belirten Sabev, kitap basımındaki teknik gelişmeleri ise matbaada 1732 yılında basılan *Usûlü'l-Hikem fî Nizami'l-Ümem* adlı siyasetnâme üzerinden ele almaktadır.

İkinci cilt ve eserin dördüncü bölümü "Mimarî Dönüşümler" ile başlamaktadır. Ünver Rüstem, "İmparatorlukta Yenilenme, Mimarîde Çağdaşlık: I. Mahmûd ve Osmanlı Baroku" makalesinde tıpkı diğer makalelerde de ifade edildiği üzere I. Mahmud'un sanatı ve sanat ehlini himaye etmesine vurgu yaparak bu dönemde payitaht İstanbul'da inşa edilen yapılarıdaki mimarî yeniliği, 1748 yılında inşasına başlanan ve Osmanlı barokunun anıtsal atılımı olarak tarif edilen ve uzun yılların ardından padişah adına yapılan külliye olma niteliğini taşıyan Nuruosmaniye Camii (Mahmûd'un câmi-i şerîf-i nev-tarz-ı latîf'i) ve külliyesi (medrese, kütüphane, imaret, türbe ve çeşmeler) başta olmak üzere devrin diğer mimari yapıları (Tophane Çeşmesi, Cağaloğlu Hamamı, Mehmed Emin Ağa Sebili vd.) üzerinden ele almakta, bu etkinin sonraki padişahlar döneminde devam ettiğini belirtmektedir. Sultan Mahmud'un Nuruosmaniye Camii'nin tamamlanmasından bir yıl önce ölmesi, kendisinden sonra padişah olan kardeşi III. Osman'ın bu camiye Nûr-ı Osmanî ismini koyup camiye şahsına mal etme girişiminin devrin tarihçileri tarafından pek itibar görmediği bununla birlikte I. Mahmud dönemi yeni mimari tarzın ve payitahtı ihya etmenin sonraki padişahlar devrinde devam edildiği vurgusu da makalenin önemli noktalarından biridir.

Bu noktada Ünver Rüstem'in de ifade ettiği üzere isyanların da bir sebebi olan payitahtın ihmal edildiği algısının III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde yapılan inşai faaliyetlerle kırıldığı ancak bunun sadece İstanbul ile sınırlı olmadığı imparatorluk geneline yayıldığı M. Baha Tanman'ın "I. Mahmûd Dönemi Mimarîsinde Payitaht-Eyalet İlişkileri" makalesinde Mısır'dan Balkanlara, örnekleri ile belirtilmektedir. Külliyeler, camiler, medreseler tekkeler, mezar yapıları, kütüphaneler, şadırvanlar, çeşmeler, hamamlar, han ve kervansaraylar, imaretler, saraylar ve konutlardaki mimari dönüşüm ve barok etkisi hem mimari yapılar hem de süslemeler üzerinden Tanman'ın kendi fotoğraf arşivinin de olduğu görseller ile birlikte gravürler üzerinden ele alınmaktadır.

Eserin son makalesi Alexander Wielemaker'ın kaleminden çıkan "The Taksim Water Network: Renegotiation of Authority and Dynastic Legitimacy" başlıklı yazıdır. Wielemaker, Sultan I. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında açılışı yapılan Taksim Suyolları projesini hanedanın meşruiyeti ve isyan sonrası tahta geçen Sultanın otoritesi ile suyolu çevresine sebül ve çeşme yapımla bu meşruiyete destek veren başta Saliha Valide Sultan olmak üzere I. Mahmud devrin devlet adamları ve seçkinleri bağlamında ele almaktadır. Makalenin son kısmında Taksim Suyolları ile bu suyolları üzerine çeşme ve sebül inşa edenler sosyal ağ kuramı çerçevesinde gösterilmiştir. Hayır işleri ile bilinen Babüssaade ağası Hacı Beşir

Ağa'nın ilk sıralarda yer aldığı çeşme (mimari açıdan şaheser niteliğinde yapılar) banilerinin verildiği network listesinde isyan sonrası padişahın ve sarayın otoritesine destek veren devrin seçkinleri yer almaktadır.

Eserin son kısımları ise eklere ayrılmıştır. Melih Kayar “I. Mahmûd Dönemi Kronolojisi: 2 Ekim 1730-14 Aralık 1754 (19 Rebülevvel 1143-28 Safer 1168)” başlığı ile dönemin olaylarını birincil kaynaklara bağlı olarak yıllara göre tasnif edip gün, ay ve yıl belirterek aktarmakta, Hatice Aynur, “I. Mahmûd Döneminde Kaleme Alınan Eserlerin Açıklamalı Kronolojik Dökümü” çalışması ile eserlerin telif tarihi, eser adı, yazar adı ve eser konusu ekseninde bilgiler vermektedir. Eserin ekler kısmında yer alan bu iki çalışmanın gri renkte sayfalara basılıp ayrıştırılmıştır. Ekler kısmında son olarak Hatice Aynur ve Fatma M. Şen tarafından yazılan “Sultan I. Mahmûd’un Cülûsuna (1143/1730) Yazılmış Şiirler II: Döküm” çalışmasında şairi bilinen veya mefhum olan 103 şiir (manzume) yer almaktadır.

Eserin seçme bibliyografyasında makalelerde doğrudan alıntı ve atıf yapılan kaynaklara yer verilmiştir. İki cilt özel kutu ve en önemlisi renkli baskı, resimler, minyatürler, gravürler ve özel fotoğraflarla okuyucuya oldukça zengin bir içerik sunan kitap, fiziki özellikleri ve baskısı açısından da bir takdiri hak ediyor.